

Yhteiskunnan ongelmatapauksista moniongelmaisiin poikkeusyksilöihin: Mitä ateismin ja ateistien tarkastelu populaarielokuvassa tuo uskonnon ja elokuvan tutkimuskenttään?

Teemu Taira

Uskonnon ja elokuvan suomalaisessa tutkimusperinteessä ateismi on aihepiirinä jäänyt vähälle huomiolle, eikä aiheen käsittely ole yleistä kansainvälisestikään tarkasteltuna. Tämä artikkeli paikkaa tätä puutetta analysoimalla, miten ateismia ja ateisteja on representoitu elokuvissa. Aineistoa on rajattu kolmen erilaisen ateismia elokuvissa käsittelevän listan avulla. Näin aineisto painottuu yhdysvaltalaisiin melko tunnettuihin elokuviin. Lisäksi esimerkkejä otetaan tunnetuista televisiosarjoista. Artikkelinä väittää empiirisen aineistoanalyysin tasolla, että ateismin ja ateistien elokuvallinen (ja laajemmin fiktiivinen audiovisuaalinen) käsittely on tullut yleisemmäksi ja myönteisemmäksi 2000-luvulla, mutta kuvauksissa on kuitenkin toistuvia, stereotyyppisiäkin piirteitä, joita artikkeli identifioi. Elokuvien fiktiivinen ateisti ei ole enää yhteiskunnallinen ongelmatapaus, mutta hän on ongelmallinen monipoikkeusyksilö, jolla on myös tavoiteltavia piirteitä ja ominaisuuksia. Näiden huomioiden pohjalta artikkeli ehdottaa, että elokuvan ja ateismin tarkastelusta voidaan hahmottaa ainakin kolmenlaisia kontribuutioita yleisempään uskontotieteelliseen keskusteluun (fiktiivisten representaatioiden vaikutus asenteisiin, uskontokategorian rakentuminen, uskonnon mediatisaatio).

Johdanto

Suomalaisessa uskontotieteessä ja sen ulkopuolellakin uskonnon ja elokuvan tarkastelu on ollut pienimuotoinen trendi, jonka ylläpitämiseen ja kehittämiseen Heikki Pesosen tutkimus ja opetus on tuonut merkittävän lisän. Pesosen opetuksen ja opinnäytteiden ohjauksen lisäksi hänen julkaisuluettelostaan löytyy uskontoa ja elokuvaa sekä uskontoa ja populaarikulttuuria käsitteleviä artikkeleita (esim. Pellinen & Pesonen 2013; Pesonen 2010; 2020a; 2020b; 2023; Pesonen & Rautalahti 2020) ja toimitettu teos (Pesonen et al. 2011). Lisäksi Pesonen on kirjoittanut artikkeleita, lukion oppikirjoja ja yleistajuisia tekstejä uskonnon ja populaarikulttuurin tutkimuksesta yleisemmin, käyttäen elokuvia esimerkkeinä. Edeltäjiä uskonnon ja elokuvan suomalaisessa tutkimuksessa ja tietokirjallisuudessa on uskontotieteen laitamilla, esimerkiksi *Uskonto elokuvassa* (Paloheimo 1979) ja *Vapahtajia valkokankaalla* (Seppälä & Latvanen 1996).¹

Pesosen yhteistoimittama *Elokuva uskonnon peilinä* (2011) analysoi useita elokuvia ja lisäksi loi katsauksen tutkimuskenttään ja sen näkökulmiin. Pesosen lisäksi suomalaisessa uskontotieteessä on muitakin aikalaisia. Esimerkiksi Sofia Sjön julkaisuluettelosta suuri osa on englanniksi ja ruotsiksi, mutta sieltä löytyy myös suomenkielisiä artikkeleita uskonnosta ja elokuvasta (esim. Sjö 2011a; 2011b; 2013; 2023). Teemu Tairan *Notkea uskonto* (2006) sisälsi kolmen eri

¹ Myös Olli Alhon (1988) elokuvaesseissä hyödynnetty myyttinen lähestymistapa tuo varsinaisen tutkimuksen ulkopuolelta arvokkaan lisän varhaiseen uskonnon ja elokuvan tarkasteluun Suomessa.

elokuvan uskontotieteellistä analyysia (*Poikani fanaatikko, The Passion of the Christ, Underground*).

Suomalaiseen tutkimusperinteeseen ei kuitenkaan ole sisältynyt ateismia ja ateisteja tematisoivia analyysia. Kansainvälisesti ateismiin ja ateisteihin keskittävää tutkimusta on jonkin verran, mutta mitään vahvaa tutkimusperinnettä ei ole muodostunut. Tässä artikkelissa pyritään paikkaamaan tätä puutetta tarkastelemalla ateismin ja ateistien elokuvallista esittämistä pääosin yhdysvaltalaisissa ja laajalevikkisissä elokuvissa, mutta mukana on joitakin esimerkkejä muualta ja muutama vähemmän huomiota saanut teos. Nostan esiin myös televisio-ohjelmia sikäli kuin ne havainnollistavat elokuvien representaatioiden tulkintaa. Uskonnon ja elokuvan suomalainen tutkimus on keskittynyt yleisesti englanninkieliseen tuotantoon, ja niin on tässäkin, mutta perusteluna on sopivan suomalaisen materiaalin vähäisyys.

Artikkeli keskittyy ateismin ja ateistien representaatioihin, mutta sitä kautta ehdotetaan yleisemmin, että uskonnon ja elokuvan tutkimuksen kohdennusten – riippumatta siitä, keskittyykö tutkimus uskontoilmiöihin (”possessiot elokuvissa”), perinteisiin tai perinteisiin rinnastuviin kohdennuksiin (”islam elokuvassa”) tai johonkin sosiaaliseen muuttajaan (”uskonnolliset naiset elokuvissa”) – pitäisi kyetä kontribuoimaan johonkin tutkimuksellisesti kiinnostavaan yleisempään keskusteluun uskonnon ja elokuvan alalla ja ihannetilanteessa vielä laajemmin uskontotieteen teoreettisiin keskusteluihin. Tämän havainnollistamiseksi riittää melko yleinen katseus ateismin ja ateistien elokuvallisiin representaatioihin, varsinkin kun yksityiskohtaisempia luentoja löytyy toisesta artikkelista (Taira 2025).

Ateismin ja elokuvan kansainvälinen tutkimus

Ateismi ja ateistit mainitaan lyhyesti useissa uskontoa ja elokuvaa käsittelevissä johdantoteoksissa ja käsikirjoissa (ks. Taira 2025, 110–111), mutta aihetta syvemmin tematisoivia julkaisuja on vähemmän. Tässä on kuitenkin kolme esimerkkiä keskenään erilaisista lähestymistavoista, jotka löytyvät yleisteoksista.²

Ensimmäinen esimerkki on Nina Powerin (2013) ”Film”, joka on julkaistu ateismiaiheisessa käsikirjassa. Tekijä korostaa asiaankuuluvasti, miten vähän aiheesta on kirjoitettu. Hän painottaa yksittäisten ohjaajien ateistista vakaumusta, mutta se ei tarkoita, että heidän tekemänsä elokuvat automaattisesti käsittelevät ateistista tai uskontokriittistä sisältöä. Power pohtii myös elokuvan kykyä korvata uskonnon tehtävä ihmisten elämässä. Lisäksi artikkeli poimii muutamia esimerkkejä Neuvostoliiton ateistisesta elokuvatuotannosta, mutta se ei sisällä perusteellista yksittäisten elokuvien ateismirepresentaatioiden analyysia.

Toinen esimerkki on William L. Blizekin (2013) artikkeli kriittisesti uskontoon suhtautuvista elokuvista. Se on julkaistu uskontoa ja elokuvaa monipuolisesti esittelevässä teoksessa. Artikkelissa ei keskitytä ateistisiin hahmoihin elokuvissa. Uskontoon kriittisesti suhtautuvat elokuvat osoittautuvatkin tarkemmassa analyysissa usein uskontoa parantamaan pyrkiviksi. Ne poimivat uskonnosta epätoivottuja elementtejä, kuten tekopyhyyttä ja vallankäyttöä, mutta eivät hylkää uskonnon myönteiseksi koettuja puolia tai yksilöiden autenttiseksi kuvattua jumalasuhdetta.

² Vuoden 2026 aikana on ilmestymässä uusittu laitos John C. Lydenin toimittamasta teoksesta *The Routledge Companion to Religion and Film*. Siihen tulee Elijah Sieglerin artikkeli ”Atheism in Film”, mutta en ole tässä vaiheessa päässyt tutustumaan siihen. Ensimmäisessä laitoksessa vuodelta 2009 ei ole ateismiaiheista artikkeleita.

Kolmas esimerkki on Christopher Barnettin (2021) artikkeli ”Film and Television”, joka painotuu fiktiivisiä ateismirepresentaatioita sisältäviin esimerkkeihin elokuvissa ja televisiosarjoissa. Tämä ateismin historiaa käsittelevässä kaksiosaisessa teoksessa julkaistu katsaus on kaikkein lähimpänä tämän artikkelin tapaa lähestyä aihetta. Siinä tarkastellaan, miten ateismia on representoitu elokuvissa ja televisiosarjoissa. Lisäksi sen esimerkeistä osa on samoja kuin tässä. Katsaus on kuitenkin elokuvien osalta suppeampi kuin tässä eikä siinä pyritä tiivistämään ateismirepresentaatioiden keskeisiä ja toistuvia piirteitä. Siinä ei myöskään pohdita, mitä yleisempää arvoa aiheen tarkastelulla voisi olla.

Listaa voidaan jatkaa muutamilla vähemmän kattaviin erittelyihin pyrkivillä teksteillä, jotka ovat kuitenkin etäisesti relevantteja. Näihin kuuluu esimerkiksi Teemu Tairan (2022) ateistisia dokumenttielokuvia tarkasteleva artikkeli, joka keskittyy vuoden 2008 *Religulous*-teokseen. Toinen on Kathryn Loftonin (2023) sekularistisia, ajallisesti vanhempia dokumenttielokuvia analysoiva artikkeli. Lisäksi on televisiosarjojen ateistihahmoihin keskittyviä tutkimuksia. Näistä S. Elizabeth Birdin (2009) artikkeli korostaa, miten ateisti on amerikkalaisessa televisiotuotannossa patologisoitu, epäamerikkalaista elämäntapaa edustava hahmo. Bianco (2023) ja Scheidt (2021) tarkastelevat uudempaa tuotantoa ja korostavat, miten vanhemmista representaatiosta on osittain päästy eroon ja miten vastaanotossa kielteisiäkin piirteitä omaaviin hahmoihin voidaan muodostaa merkityksellinen suhde.

Aineiston kokoaminen, valikointiperusteet ja analyysimenetelmä

Olen kiinnostunut siitä, miten ateismia ja ateisteja kuvataan elokuvissa.³ Erityisesti kiinnitän huomiota siihen, miten ateismia käytetään identifikaatioterminä tai ei käytetä silloin kun tavanomainen ateismin niin sanottu positiivinen analyttinen määritelmä toteutuu (”henkilö, joka ei usko Jumalan/jumalten olemassaoloon”). En kuitenkaan voi katsoa kaikkia maailman elokuvia ja valikoida sieltä sopivia esimerkkejä, joten etenen aineiston kokoamisessa muiden tuottaminen listojen avulla. Näistä ensimmäinen on Reel Rundown -sivuston 20 parasta ”ateistiystävällistä” (”*atheist-friendly*”) elokuvaa. Ensimmäinen versio julkaistiin vuonna 2012 ja päivitetty versio 2023.⁴ Toinen on Taste of Cinema -sivulla vuonna 2017 julkaistu kymmenen kaikkien aikojen parhaan ateistisen elokuvan lista.⁵ Kolmas ja laajin on Wikipedian satunnaisesti täydentyvä sivu ”Films with atheism-related themes”, jossa oli heinäkuussa 2025 65 nimikettä.⁶ Lista sisältää myös dokumenttielokuvia, joita en ota käsittelyyn. Lisäksi kokeilin erilaisten kielimallien (tekoälyn) avulla, millaisia listoja ne osaavat tehdä. Aluksi listat sisälsivät elokuvia, joista en katsomallakaan saanut irti minkäänlaista ateismia tematisoivaa sisältöä. Sittemmin ainakin osa kielimalleista on muuttunut paremmiksi näiden listojen tuottamisessa. En ole tässä

³ Ateismi ja ateisti määritetty identifikaationa ja/tai analyttisesti. Identifikaatio tarkoittaa tässä elokuvan hahmojen itseidentifikaatiota, elokuvan hahmojen tai kertojan antamaa identifikaatiota toiselle tai katsojien tekemää identifikaatiota (ks. hyödyntämäni ateististen elokuvien listat). Analyttinen määritelmä viittaa kantaan, jossa kiistetään (teististen) jumalolentojen olemassaolo (ateismi) tai henkilöä, joka kiistää (teististen) jumalolentojen olemassaolon (ateisti). Jos kaikki mainitut ulottuvuudet pätevät, kyse on ehdottomasti tarkasteluun kuuluvasta elokuvasta. Jos vain elokuvan sisäinen identifikaatio tai analyttinen määritelmä pätevät, kyse on todennäköisesti tarkasteluun kuuluvasta elokuvasta. Jos taas pätee ainoastaan katsojien identifikaatio, vaatii tapaus erityistä harkintaa tullakseen sisällytetyksi tarkasteluun.

⁴ Vuoden 2023 lista löytyy nykyisin HubPages-sivustolta: <https://discover.hubpages.com/religion-philosophy/AtheistMovies>

⁵ <https://www.tasteofcinema.com/2017/the-10-best-atheist-movies-of-all-time/>

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Films_with_atheism-related_themes

hyödyntänyt tekoälyn listoja, mutta jatkossa ne tulevat toimimaan tehokkaammin ja luotettavammin.

En keskity elokuvaan, joiden sopivuus on listamaininnasta huolimatta epäselvä. Tällaisia ovat esimerkiksi *Kristuksen viimeinen kiusaus* (1988). Elokuva on herättänyt kritiikkiä, koska se tarjoaa opillisesti omaperäisen, inhimillisen Jeesus-tulkinnan, mutta sillä ei ole mitään tekemistä ateismirepresentaatioiden kanssa. Pois jäi myös *Apinoiden planeetta* (1968), joka on implisiittisesti kristillisen luomiskertomuksen vastainen ja evoluutiota myötäilevä, mutta tiedemyönteisyydestään ja osittaisesta uskontokriittisyydestään huolimatta se ei sisällä mitään kovin olennaista ateismin osalta. *Monty Python: Brianin elämä* (1979) huvittaa Jeesuksen seuraajien yksinkertaisuudella, mutta ei kuitenkaan tematisoi ateismia. Lisäksi tieteiselokuva *2001: Avaruusseikkailu* (1968) perustuu muutamankin ateistin näkemyksiin, mutta jopa ateistiystävällisten elokuvien listan kokoaja toteaa epäröineensä elokuvan lisäämistä listaan.

Tietoisten ratkaisujen lisäksi jotkut ovat jääneet pois huonon saatavuuden vuoksi, mutta tällöinkin olen vähintään lukenut juonitiivistelmän. Olen kuitenkin lisännyt itse oman ymmärrykseni pohjalta joitain esimerkkejä, joita ei ole ainakaan lyhyemmällä listoilla. Sen sijaan ilmeinen puute, joka koskee myös kaikkia tässä mainittuja listoja, on entisten (ja nykyistenkin) sosialististen ja kommunististen maiden laaja elokuvatuotanto, jossa ateistinen propaganda on ollut keskeisesti mukana. Siksi painotus on selvästi angloamerikkalaisessa tuotannossa, enkä yritäkään väittää, että huomiot ulottuisivat niiden ulkopuolelle.

Kartoittamaan pyrkivässä tarkastelussa en keskity puhtaasti yhteen tekijään, kuten hahmoihin, juoneen tai ohjaajiin. Ateismia voidaan paikantaa mihin tahansa näistä, enkä etukäteen päättä, mikä näistä olisi tärkein. Olennaista on tarkastelevan teoksen tapa kuvata ateismia ja ateisteja – miten niitä *representoidaan* (kuvataan ja kuvaamalla tuotetaan tietynlainen, toisinaan stereotyyppinen ymmärrys siitä, mitä ateismi on ja millaisia ateistit ovat) ja millaisiin asiayhteyksiin ateismia ja ateisteja tyypillisesti tai toistuvasti kytetään eli *artikuloidaan* (Hall 2013; Pickering 2001; Slack 1996). Näistä pyrin löytämään mahdollista ajallista muutosta sekä toistuvia piirteitä.

Esimerkkejä ateismista ja ateisteista vuosikymmenten takaa

Yksi varhainen esimerkki elokuvasta, jossa eksplisiittinen ateismi on keskiössä ja joka ei löydy ateistiystävällisten elokuvien listalta on Cecil B. DeMillen *The Godless Girl* (1928). DeMille tunnetaan raamatullisten aiheiden ohjaajana, mutta *The Godless Girlin* käsikirjoitti kaksi naista, Beulah Marie Dix and Jeanie MacPherson. Elokuva käsittelee kahden teinin, ateistisen Judyn ja kristillisen Bobin, nuorisovankilassa syntyvää romanssia. Alkupuolen tapahtumat keskittyvät tilanteisiin, jotka johtivat vankilatuomioon.

Elokuvan avaus kertoo, että fanaattiset ateistiset järjestöt käyttävät Yhdysvaltojen kouluja taistelulentäänään, hyökäten näin useimpien pyhänä pitämiä uskomuksia vastaan. Koulutyttö Judy jakaa Godless Societyn lentolehtisiä ennen järjestön tapaamista. Opettaja raivostuu nähdessään lehtisen, mutta kristillisen opiskelijajärjestön johtaja Bob ehdottaa, ettei aikuisia tarvita asian käsittelyyn. Sen sijaan hänen johtamansa järjestö päättää häiritä ”ateistivauvojen” tapaamista heittelemällä kananmunia. Sekamelskan tuoksissa tyttö putoaa portailta, loukkaantuu pahasti ja on kuolemaisillaan. Maatessaan hän pyytää Judyä kertomaan, että ateismi on väärin ja

että on olemassa jotain enemmän (kuin tämä elämä). Judy ei löydä lohdutuksen sanoja kuolevalle henkilölle, mutta paikalle saapunut poliisi korostaa, ettei ole mitään pelättävää – Jumala on valmiina ottamaan tytön syliinsä.

Mellakan seurauksena molempien järjestöjen johtajat lähetetään nuorisovankilaan. Siellä Judy määrittelee Raamatun seipiteeksi ja heittää kirjan lattialle. Kun toinen yrittää ottaa syyn Raamatun häpäisystä niskoilleen, Judy kieltäytyy ja toteaa, että teki sen tarkoituksella eikä ”pelastuksenmetsästäjä” saa ottaa hänen tekemisiään kontolleen. Näin myös syyn itselleen ottanut henkilö saa rangaistuksen valehtelusta. Kohtauksessa ateisti kuvataan henkilönä, joka ei suostu kompromisseihin, ei edes silloin kun se olisi etujen mukaista.

Vankilassa Judy näkee Bobia työtehtävissä. He karkaavat, rakastuvat, joutuvat takaisin vankilaan. Vankilassa syttyy tulipalo ja he pelastavat julman vartijan, joka lopulta vapauttaa heidät. Elokuvan ”pahiksina” ovat julmat aikuiset, kun taas ”usko” (Bob) sekä ”jumalanpilkka” (Judy) ovat kirjaimellisesti roskaosastolla käytöksensä vuoksi. Kuitenkin lopulta Judy kääntyy uskovaaksi. Ollessaan paossa Judy toteaa, että luontoa katsoessa on helppo uskoa, että ”Joku” on vastuussa asioista. Kun Judy on lukittuna selliin palon syttyessä, hän toteaa tarvitsevansa ”Sinua”. Hänen pelastumisessaan Bobin rukouksilla on oma tehtävänsä ja kun he lopussa ajavat pois vankilasta Judy toteaa, että ei ole syytä olla katkera vankila-ajasta, sillä se opetti meidät uskomaan – ja antamaan toisten uskoa.

Elokuva kuvaa ateistin luonteeltaan jyrkäksi, taipumattomaksi ja suvaitsemattomaksi sekä henkilöksi, jolla ei ole kykyä lohduttaa kuolevaa. Lopulta samainen ateisti kääntyy itse Jumalan puoleen vaikealla hetkellä ja oppii arvostamaan uskoa. Elokuvasa ateismi on yksiselitteisesti kielteinen asia, vaikka Judysta ei tehdä epämiellyttävää hahmoa sinänsä. Maailmankuulusta ohjaajasta huolimatta elokuva on pitkälti unohdettu, mutta se oli aikanaan suosittu Saksassa – Hitlerinkin on kerrottu lähettäneen ihailijakirjeen naispääosan näyttelijä Lina Basquettelle – sekä Neuvostoliitossa, jossa elokuvasta poistettiin päähenkilön kääntymisen (Bullivant 2022, 101).

Toinen merkittävä ateismirepresentaatio on Stanley Kramerin elokuvassa *Inherit the Wind* (1960), suomeksi *Joka tuuleen kylvää*. Teos on valittu tuhannen parhaan elokuvan listalle ja löytyy 20 ateistiystävällisen elokuvan listan sijalta kahdeksan sekä kymmenen parhaan ateistisen elokuvan listalta sijalta kaksi. Vaikka ymmärrän ja kohta selitän, miksi ateistit suhtautuvat elokuvaan myönteisesti, väitän, että sen representaatio ateismista on kielteinen ja stereotyyppinen.

Elokuvan innoittajana on Daytonan vuoden 1925 Scopesin apinaoikeudenkäynti, jossa John Scopesin tuomittiin syyllistyneen evoluutioteorian opettamiseen koulussa. Ateististen elokuvien listojen tulkinnoissa elokuvan on katsottu käsittelevän tieteen ja uskonnon vastakkainasettelua (mikä on historiallisesti yksinkertaistava tulkinta oikeudenkäynnistä). Siinä elokuva asettuu kuitenkin tukemaan maltillista kantaa: se kuvaa evoluutioteoriaa vastustavia uskonnollisia ihmisiä yksinkertaisiksi ja evoluutioteorian puolustajia tavallisiksi järkeviksi ihmisiksi, mutta päähahmo, asianajaja Henry Drummond (Spencer Tracy) on uskontomyönteinen ja ateismikriittinen sekularisti. Hänen sekularisminsa sijoittaa uskonnon yksityiselämän arvokkaaksi alueeksi, joka voi olla harmoniassa (julkisen) tieteen kanssa. Tämä kontrastoituu melko kielteisessä valossa kuvattuun kyyniseen ateistiseen toimittajaan, E. K. Hornbeckiin (Gene Kelly). Hänen todellisena esikuvanaan on lehtimies H. L. Mencken, joka ei oikeudenkäynnistä raportoidessaan peitellyt kreationistien halveksuntaansa.

Vastakkainasettelu on erityisen selkeä loppukohtauksessa, jossa asianajaja ja toimittaja keskustelevat. Toimittaja ihmettelee Drummondin agnostista kantaa, jolloin asianajaja nimeää toimittajan sydämettömäksi kyynikoksi, joka virnuilee ihmisten tunteille, haluille ja ponnisteluille. Hornbeck puolestaan pitää Drummondia tekopyhänä huijarina, Jumalaan uskovana ateistina, vain siksi, että Drummond ilmaisee myötätuntoa uskoville. Drummond korostaa, miten tuolla asenteella Hornbeck jää elämässä yksin merkityksettömyytensä kanssa eikä kukaan tule hänen haudalleen. Tässä kohtauksessa asianajajalla on kaksi kirjaa käsissään: lakikirja ja Raamattu.

Elokuvan päähahmo ei edusta ateismia, vaikka ateistit voivat tietenkin ajatella, että kreationismin vastustaminen on se, mikä merkitsee. Mutta jopa John Scopesin mukaan mallinnettu opettaja, Bertram T. Cates (Dick York) kuvataan maltilliseksi kristityksi, joka tunnistaa luomisen jumalallisen ulottuvuuden ja arvostaa tieteen edistysaskelia. Siten elokuva puolustaa poliittista sekularismia sekä tieteen ja uskonnon sopuisaa yhteiseloä. Ateisti on siinä kyyninen, empatiakyvytön ja hieman änkylrä hahmo, jonka omasta elämästä puuttuu sisältö.

Kolmas esimerkki, Ingmar Bergmanin *Seitsemäs sinetti* (*Det sjunde inseglet*, 1957) on angloamerikkalaisesta painotuksestani poiketen ruotsalainen elokuva. Otan sen kuitenkin mukaan tarkasteluun, koska kyse on laajalti tunnetusta teoksesta. Ja mikä tärkeämpää, se on toisena ateistiyttävällisten elokuvien listalla ja ensimmäisenä parhaiden ateististen elokuvien listalla. Teos on myös kriitikoiden suosima taide-elokuva, joka sijoittuu keskiaikaiseen Tanskaan, jota lähestyy kulkutauti Musta surma. Päähenkilö Antonius Block epäilee Jumalan olemassaoloä käydesään dialogia persoonallisen kuoleman hahmon kanssa. Eksistentiaalismiin ankkuroitunut elokuva ei ole uskonnonvastainen, vaikka onkin melko antiklerikaalinen, kirkon vaikutusvaltaa vastustava. Siinä pohditaan Jumalaa vailla olevan elämän merkityksettömyyttä ja kuoleman väistämättömyyttä sekä päähenkilön yritystä uskoa ja halua elää ikuisesti. Korkeat sijoitukset ateististen elokuvien listoilla selittyy Blockin aseenkantaja Jönsin kyynisen ei-uskovan hahmolla. Hän reagoi Blockin kykenemättömyyteen uskoa korostamalla, miten elossa olemista tulee ylistää sen sijaan että huolehtisi (olemattomasta) ikuisuudesta. Elokuvassa erityisesti katalinen kirkko edustaa sokeää uskoa ja valtaa. Lisäksi kirkon seiniä maalaava sivuhahmo suhtautuu kirkon opetuksiin täysin välinpitämättömästi ja vaikuttaa tiedostavan hyvin kirkon suosittulevan vallankäytön mekanismit. Huolimatta näistä ilmeisistä ateistiyttävällisistä piirteistä, voidaan sanoa, että päähenkilö Blockin sankarillinen päätös pelastaa matkalla vastaantuleva perhe kuolemalta juontaa juurensa hänen haluunsa uskoa.

Näissä kolmessa esimerkissä tiivistyvät keskeiset 1900-luvun elokuvan ateismirepresentaatiot: kuvaukset ovat stereotyyppisiä ja kielteisiä (*The Godless Girl*), jopa sekularismia suosiesaan ateismi rakentuu kartettavaksi positioksi (*Joka tuuleen kylvää*) ja eksistentiaalisessa taide-elokuvassa yksi esillä oleva pohdinnan aihe vailla ateistisen kannan suosimista (*Seitsemäs sinetti*).

2000-luvun murros

Ateismia tematisoivia ja eksplisiittisesti ateistisia hahmoja sisältäviä elokuvia löytyy helpommin 2000-luvulta. Syynä tähän saattaa olla yleinen ateismin näkyvyys ja uskonnottomuuden tilastollinen kasvu. Lisäksi muutamien elokuvien tekijäkaartissa on julkiateisteja (mm. Woody Allen ja Ricky Gervais).

Vuodelta 2009 on ainakin neljä keskeisesti ateismiaiheisten elokuvien listoilla esillä olevaa teosta. *Agora* (2009, ohj. Alejandro Amenábar) sijoittuu 300- ja 400-lukujen taitteeseen Rooman valtakunnan Aleksandriaan, jossa uusplatonistinen Hypatia Aleksandrialainen opetti matemaatiikkaa, filosofiaa ja tähtitiedettä ”uskonnollisten” konfliktien keskellä. Elokuvassa Hypatia näyttäytyy järjen ja tieteen äänenä uskonnollista fanatismia vastaan. Teos siis projisoi modernin tiede vastaan uskonto -asetelman Aleksandriaan ja asettuu tieteen ja järjen puolelle, mikä selittää teoksen päätymisen ateistiystävällisten elokuvien listan sijalle 16. *Creation* (2009, ohj. Jon Amiel) käsittelee Darwinin elämää ja evoluutioteorian muotoilua. Tässäkin tieteen ja (luomis)uskon vastakkainasettelu on keskiössä. *The Invention of Lying* (2009, ohj. Ricky Gervais ja Matthew Robison, *Valehtelemisen sietämätön keveys*) on romanttinen komedia maailmasta, jossa kukaan ei osaa valehdella. Kun Ricky Gervaisin esittämä päähahmo yhtäkkiä osaakin valehdella, syntyy samalla uskonto. Vaikka ateismi ei ole julkilausuttu elokuvan teema, siinä uskonto näyttäytyy valheena. *Whatever Works* (2009, ohj. Woody Allen) päähenkilö on liberaali ja ateisti, New Yorkissa asuva professori, joka ei pahemmin uskonnoista perusta, ei varsinkaan konservatiivisten uskonnollisten ihmisten kielteistä suhtautumisesta aborttiin ja homoseksuaalisuuteen. Hän myös pitää elämää merkityksettömänä. Ateismi on läsnä julkiateistisen ohjaaja Allenin varhaisemmissakin elokuvissa, kuten *Crimes and Misdemeanors* (1989, *Rikoksia ja rikkomuksia*).

Vuodelta 2011 on kolme merkittävää esimerkkiä. Cormac McCarthyn näytelmään perustuva *The Sunset Limited* (2011, ohj. Tommy Lee Jones) on ateistin ja kristityn dialogi. Kristitty ”Black” on estänyt ateistia (”White”) tekemästä itsemurhaa ja he käyvät kristityn kodin pöydän ääressä syvällisen keskustelun elämän mielekkyydestä. Elokuva päättyy siihen, kun ateisti lähtee huoneesta. Teos ei tee kummastakaan osapuolesta naurettavaa tai heikkoa, mutta ateistikatsojalle se antaa ainakin ateistiystävällisten elokuvien listan mukaan mahdollisuuden löytää tukea omalle kannalleen. Toinen esimerkki on otteeltaan kevyempi *Salvation Boulevard* (2011, ohj. George Ratliff), jossa karismaattisen seurakunnan pastori ampuu vahingossa ateistisen uskontokriitikon ja päättyy lavastamaan sen itsemurhaksi. Ateisti ei kuitenkaan kuole vaan vaipuu koomaan. Pastorin yritys päästä eroon koomaan vaipuneesta henkilöstä muodostaa elokuvan juonen ja komediallisen perusvireen. Evankelikaalinen kristillisuus edustaa siinä moraalista kaksinaamaisuutta ja ateismia edustaa miesprofessori, joka nauttii suunnattomasti uskonnosta väittelystä. Elokuvan lopussa ateisti herää koomasta ja hänen kerrotaan jatkavan ”ristiretkään” uskontoa vastaan. Kolmas esimerkki on *The Ledge* (2011), jonka ohjaaja Matthew Chapman mainosti sitä ensimmäisenä yhdysvaltalaisena ateismin puolesta puhuvana elokuvana, jossa on myös avoimesti ateistinen päähenkilö (Walsh 2011). Elokuva painottuu ateistin ja epätasapainoisen konservatiivisen kristityn vastakkainasetteluun. Vaikka ateisti on päähenkilö, sivuhahmoista musta katolinen poliisi edustaa myönteistä uskonnollisuutta ja näyttäytyy ateistia suvaitsevampana ja sovittelvampana.

Ennen kahta yllä mainittua vuotta ilmestyivät *Contact* (1997, ohj. Robert Zemeckis, *Ensimmäinen yhteys*) sekä ateistiystävällisten elokuvien listan ykkösenä oleva *The Man from Earth* (2007, dir. Richard Schenkman). Näistä tieteiselokuva *Contact* on tunnetumpi. Sen (implisiittinen) ateisti päähenkilö, tiedenainen Eleanor Arroway (Judie Foster) kuvataan hyvin myönteiseen sävyyn. Jälleen kielteisimmän kuvataan vallanhimoiset konservatiiviset kristityt, mutta päähenkilön rakkaussuhteen kehittyminen filosofisesti orientoituneeseen kristittyyn muistuttaa yleisemmin tieteen ja uskon yhteiselon mahdollisuuksista. Listakärki on puolestaan pienen budjetin kokeellinen elokuva, jossa päähenkilönä on professori, joka ei vanhene käytännössä lais-

kaan. Hän järjestää akateemisille kollegoilleen läksiäisjuhlat, jossa hän päätyy paljastamaan salaisuutensa. Hän osoittautuu myös historialliseksi Jeesukseksi, joka korostaa sanomansa väärinymmärrystä uskovien taholta. Elokuvan maailmankuvassa luomisusko on väärä käsitys ja myös organisoitu uskonnollisuus virheellisten tulkintojen tulosta.

Kahden merkkivuoden jälkeen on ilmestynyt ainakin kaksi maininnan arvoista elokuvaa, joita ei löydy ateistiystävällisten elokuvien ja kymmenen parhaan ateistisen elokuvan listoilta. Nämä ovat brittiläinen tositapahtumiin perustuva *Philomena* (2013, ohj. Stephen Frears) sekä yhdysvaltalaisen ateistiaktiivin Madalyn Murray O'Hairin elämää kuvaava *The Most Hated Woman in America* (2017, ohj. Tommy O'Haver). Siinä missä *Philomena* saa suhtautumaan kielteisesti katolisten nunnien häikäilemättömään toimintaan, O'Hairin erikoisesta elämästä tuodaan esiin yhteiskunnallisen aktivismin lisäksi vähemmän mairittelevat puolet (perustamansa järjestön rahojen kavaltaminen, omituiset riippuvuussuhteet läheisistä, sosiaalisten taitojen puute ja niin edelleen). *Philomenan* kahdesta päähenkilöstä itse Philomena Lee on edelleen uskova katolinen ja häntä auttava toimittaja on vihainen, katolista kirkkoa vastustava ateisti. Toimittajan esikuvana ollut Martin Sixsmith (2014) totesi, että hän on pikemminkin agnostikko kuin ateisti eikä niin vihainen kuin elokuvan hahmo. Vihaisen ateistin stereotypiasta huolimatta elokuva ei missään vaiheessa tee ateismista kielteistä kantaa.

Lyhyt katsaus muutaman viime vuosikymmenen ateismia tematisoiviin elokuvaan osoittaa, että representaatiot ovat muuttuneet myönteisempään suuntaan. Se ei tarkoita, etteikö niissä edelleen viljeltäisi erilaisia stereotypioita (näistä lisää tuonnempana), mutta ainakin voidaan sanoa, että ateismi on entistä enemmän esillä elokuvissa ja ateistit on nostettu toisinaan myös myönteisesti kuvatuiksi päähenkilöiksi. Sen sijaan että ateistit kuvattaisiin yhteiskunnallisina ongelmatapauksina, jotka eivät vastaa käsitystä ihannekansalaisesta, heidät kuvataan moniongelmaisiksi poikkeusyksilöiksi, joiden poikkeavuuksissa on myös tavoiteltavia piirteitä ja ominaisuuksia. Näissä kuvauksissa maltillinen ja arvoliberaali uskonnollisuus näyttäytyy tyypillisesti arvostettavassa sävyssä, kun taas arvokonservatiivinen uskonnollisuus, jonka harjoittajat pyrkivät kontrolloimaan yhteiskuntaa ja muita ihmisiä laajemmin, näyttäytyy hyvin kielteisenä.

Ateismi ja ateistit televisiosarjoissa

Elokuville näkyvä ajallinen muutos vaikuttaisi pätevän myös televisioon. Birdin (2009) artikkeli vuodelta 2009 tiivistää pitkän aikavälin amerikkalaisten televisiosarjojen ateismikuvaukset medikaaliseen käsitteeseen: ateistit patologisoidaan televisiofiktioissa. Näin ne edustavat kristillisen maan epäamerikkalaista ainesta heijastellen samalla kohdeyleisönsä arvoja. Toivotunlainen ateisti kääntyy kristityksi tai vähintään tuo julki uskonnon merkityksen ja arvon. Tulokinta on linjassa Richard Wolffin (2010) tutkimuksen kanssa hänen painottaessaan, että yhdysvaltalaisessa televisiossa sarjat, joiden suhtautuminen kirkkoihin on kepeän lempeä pikemminkin kuin kontroversiaalinen, ovat saaneet parempia arvioita ja osoittautuneet pitkäikäisemmiksi.

Bird (2009, 35) kirjoittaa vain televisiosarjoista ja korostaa, miten televisiosarjat vaativat katsojalta pidempikestoista samastumista tai suhdetta hahmoihin kuin elokuvat. Siksi juopa katsojien ja televisiosarjojen arvojen välillä on merkittävämpi kuin elokuvien ja niiden katsojien välillä. Ehkä siksi elokuvista on helpompi löytää (katsojien arvoista oletetusti poikkeavaa) ateismin monisäikeistä käsittelyä. Ero ei kuitenkaan vaikuta olevan 2000-luvulla merkittävä, mikä saattaa selittyä esimerkiksi yhdysvaltalaisessa kontekstissa ateistien (ja uskonnottomien)

määrän kasvulla. Joka tapauksessa ateismia tavalla tai toisella tematisoivista televisiosarjoista on 2000-luvulta useita esimerkkejä. Siis sama muutos näyttäisi koskevan niin elokuvia kuin televisiosarjoja.

Tuoreemmassa tutkimuskirjallisuudessa onkin nostettu esiin pääosin amerikkalaisia 2000-luvun televisiosarjoja, kuten *True Detective* (2014–2019), *Paluu pulpettiin* (*Community*, 2009–2015), *Orange is the New Black* (2013–2019), *Rillit huurussa* (*The Big Bang Theory*, 2007–2019), *Tuho-osasto* (*Scrubs* 2001–2010), *Bones* (2005–2017), *House* (*House M. D.*, 2004–2012) ja *Dexter* (2006–2013) (Biano 2023; Scheidt 2021). Listaan sopii muitakin. *Fleabag* (2016–2019) sisältää ateistisen keskeishahmon; samoin yhdysvaltalainen romanttinen komedia *Nobody Wants This* (2024–), jonka päähenkilö rakastuu juutalaiseen rabbiin; tilannekomedia *Young Sheldonin* (2017–2024) päähenkilö on matemaattisesti lahjakas ja tiedeorientoitunut ateisti; yhdysvaltalaisessa sci-fi-draamassa (ei samannimisessä brittiläisessä tilannekomediassa) *Raised by Wolves* (2020–2022) miellyttävät androidit ovat ateisteja ja heitä vastaan hyökkäävät ihmiset pääosin uskonnollisia. Ateistisen päähenkilönsä lisäksi brittiläinen draamakomedia, julkiateisti Ricky Gervaisin käsikirjoittama, tuottama ja ohjaama *After Life* (2019–2022) käsittelee ateistista katsomusta laajasti Gervaisin itsensä näyttölemän päähenkilön kautta, usein uusateismista tuttuja argumentteja toistellen.

Näissä sarjoissa ei enää ole kyse patologisoinnista, ainakaan samassa mittakaavassa kuin Birdin käsittelemässä varhaisemmassa materiaalissa. Ateistit itse ovat erimielisiä kuvausten onnistuneisuudesta. Esimerkiksi suosittu yhdysvaltalainen ateistibloggaaja Hemant Mehta jakoi vuonna 2014 netissä kuvan, jossa kuutta televisiosarjojen ateistia kuvataan yhdellä sanalla. Nämä olivat ”robotti” (Temperance Brennan, *Bones*), ”tunteeton” (Sheldon Cooper, *Rillit huurussa*), ”murhaaja” (Dexter Morgan, *Dexter*), ”ihmisvihaaja” (Gregory House, *House*), ”persreikä” (Perry Cox, *Tuho-osasto*) ja ”pessimisti” (Britta Perry, *Tuho-osasto*). Hannah K. Scheidtin analyysi osoittaa, että vaikka Mehta piti näitä hahmoja epämiellyttävinä, moni muu ateisti koki voitavansa samastua niihin (Scheidt 2021, 41–69). Vaikka Mehtan esiin nostamat termit ovat kielteisiä, hahmoissa on muita arvostettavia piirteitä. Ateistiset hahmot voivat olla omituisia, mutta he ovat tyypillisesti myös älykkäitä. He ovat ongelmineenkin poikkeusyksilöitä, mikä ei tarkoita yksiselitteisesti kielteistä kuvausta. Samalla moni näistä sarjoista kuvaa kristityt naiiveiksi.

Seitsemän tyypillistä piirrettä

Elokuvien (ja pitkälti myös televisiosarjojen) ateismi ja ateistit voidaan tiivistää seitsemään verrattain usein toistuvaan huomioon tai piirteeseen.

1. Sana ”ateismi” esiintyy verrattain harvoin eli analyttisen määritelmän mukainen ateisti identifioituu ateistiksi harvoin. Vaikka elokuvissa painotettaisiin, että hahmo ei usko Jumalan olemassaoloon, hahmoa ei silti yleensä nimetä ateistiksi. Selvä poikkeus on *The Most Hated Woman in America*. Televisiosarjoista esimerkkinä ateistiksi identifioitumisesta on *After Life*. *The Sunset Limited*issä professori mainitsee termin ”village atheist”, mutta ei itse identifioitu sel-laiseksi. *Salvation Boulevard*issa yksi kristityistä hahmoista kuvaa tohtori Blaylockia ateistiksi, mutta Blaylock ei itse sano näin. Useimmissa tapauksissa katsojat – tai esimerkiksi tässä hyödynnettyjen listojen tekijät – liittävät (jos liittävät) ateismi-termin hahmoon.

2. Ateismi assosioituu luonnontieteisiin. Useimmat ateistihahmot puhuvat luonnontieteiden puolesta tai ovat itse tutkijoita. *The Godless Girlin* Judy johtaa yhdistystä, joka opettaa evoluutiota ja vastustaa Raamatun luomisoppia; *Joka tuuleen kylvään* ateistitoimittaja vastustaa ja pilkkaa kreationisteja epätieteellisyydestä; Darwin on ilmeinen tapaus elokuvassa *Creation*; niin myös tohtori Arroway elokuvassa *Contact*; *Sunset Boulevardin* tohtori Blaylockin tieteenalaa ei mainita, mutta hän on selvästi ”tieteen ja järjen” puolestapuhuja; John Oldman *The Man from Earthissa* on yliopiston professori, mutta tieteenalaa ei mainita. *Agorassa* uskontokriittinen Hypatia opettaa matematiikkaa ja tähtitiedettä. Televisio ei ole poikkeus. Scheidt (2021, 48) toteaa, että nykyisissä televisiosarjoissa ateisti on ”sankaritieteilijä”, ja tällöin tiede viittaa luonnontieteisiin.

3. Ateistit pitävät uskontoa propositionaalisen uskomusjärjestelmänä. Uusateistien tapaan monessa elokuvassa uskonto jäsenyy propositionaaliseksi järjestelmäksi eli uskonto koostuu tieteeseen rinnastettavalla tavalla todellisuuden luonnetta koskevista väittämistä (Taira 2012). Näin uskonto ymmärretään huonoksi (luonnon)tieteen korvikkeeksi ja kilpailevaksi epistemiiseksi järjestelmäksi. Tämä kanta on esillä erityisesti elokuvissa, joissa ateisti asettuu vastustamaan kreationismia, mutta myös elokuvissa, joissa Raamattu leimataan populaarifiktioksi tai seipitteeksi (mm. *The Godless Girl* ja *The Sunset Limited*). Tämä on tyypillinen, mutta ei ainoa mahdollinen tapa kuvata uskontoa. Uskonto voidaan yhtä hyvin ymmärtää yhteisölliseksi, rituaalisiin toimiin perustuvaksi elämäntavaksi, joilla on käytännöllisiä tehtäviä ihmisten arjessa. Tällöin uskomukset eivät ole tärkeimpiä tai ratkaisevia elementtejä eikä uskonto olennaisilta osiltaan muodostu tieteelle kilpailevaksi järjestelmäksi. Esimerkiksi Gavin Flood esittää, että uskonnolliset totuusväittämät ovat osa yhteisöllistä identiteettiä ja perinnesidonnaista retoriikkaa, joiden avulla yksilöt ja ryhmät muotoilevat tavoitteitaan ja organisoivat arkeen. Uskonnolliset totuusväittämät ovat osa (Floodin mukaan propositionaalisia ensisijaisempia) narratiiveja, jotka jäsentävät ihmisten elämää. (Flood 1999, 174.) Tämä kuitenkin on elokuvallisesti hankalampi representaatio, koska tieteen ja uskonnon vastakkain asettava kehys on niin vakiintunut ja tunnistettava, eikä sitä esiinny ateismin kuvauksen yhteydessä tässä käsiteltyjen esimerkkien perusteella.

4. Ateistit kamppailevat elämän mielekkyyden löytämisestä. Moni tässä mainittu elokuva kuvaa ateisteja ihmisiksi, joilla ei ole otetta elämän mielekkyydestä. Useat hahmot ovat yrittäneet itsemurhaa ja kamppailevat löytääkseen motivaation elämän jatkamiseen. *The Sunset Limited* perustuu masentuneen ateistin epäonnistuneeseen itsemurhayritykseen; *Whatever Worksin* päähahmo yrittää itsemurhaa kahdesti elokuvan aikana; television draamakomedia *After Lifen* pääosassa on itsemurhaan taipuvainen ateisti, joka on menettänyt elämänhalunsa; *Ledgen* ateisti päättyy elokuvan lopussa itsemurhaan, joskaan ei itsekkäistä syistä, vaan uhratakseen itsensä, jotta rakastamansa henkilö saisi elää. *Salvation Boulevardissa* vahingossa ateistia ampuva pastori lavastaa tapahtuman itsemurhaksi. Diskurssianalyysin teknisellä terminologialla kyse on kollokaatiosta (Baker & Ellece 2011, 17–18) itsemurhan ja ateismin välillä, mutta yhtä hyvin voidaan puhua myös artikulaatiosta. Kaksi asiaa ilmaantuu toistensa yhteydessä, jopa silloin kun ateisti itse ei ole tekemässä itsemurhaa.

Kun ateisti löytää merkityksen elämäänsä, sen ytimessä ovat toiset ihmiset tai luonnonjärjestyksen kauneus. *Crimes and Misdemeanors* korostaa elämän merkityksettömyyttä ja päättyy päähahmojen tyytymättömyyteen, mutta samalla elokuvassa todetaan sivuhahmon, (itsemurhan tehneen) professori Levyn avulla, että vain meillä ihmisillä on kyky rakastaa ja luoda merkitys välipitämättömään maailmankaikkeuteen. *Contactin* tiedenainen on läpi elokuvan lumoutunut maailmankaikkeuden ihmeellisyydestä ja pitää elämää lopulta merkityksellisenä. *Ledgen*

ateisti saarnaa maailmankaikkeuden kauneudesta vastauksena naishahmolle, joka kaipaa elämänsä jotain itseään suurempaa merkitystä. Vaikka komediassa *Whatever Works* käsitellään itsemurhayrityksiä kepeästi – toinen epäonnistuu, koska ateisti putoaa tulevan vaimonsa päälle hypätessään ikkunasta – *The Sunset Limited*issä itsemurhaa käsitellään mielekkäänä ja perusteltuna ateistisen katsomuksen päätepisteenä ateistiprofessorin toimesta, jolle ”kärsimys ja ihmisen kohtalo ovat sama asia”. Yksi keskeisistä eroista ”hyvän” ja ”pahan” ateismin välillä onkin se, että edelliselle elämä on merkityksellinen, kaunis ja ihmeellinen, jälkimmäiselle merkitykseton (Cotter 2020).

5. Ateismi tulee ymmärrettäväksi menneisyyden kipeiden kokemusten valossa. Vaikka ateistihahmoja ei kuvata säännöllisesti patologisiksi, he usein esitetään ihmisiksi, joilla on jonkinlainen kipeä tai traumaattinen kokemus lapsuudessa ja myöhemmässä elämässä. *Creationin* hallitseva teema on Darwinin tyttären Annien sairastuminen ja kuolema. *Contactin* päähenkilön isän odottamaton kuolema on kipeä kokemus sekä eteenpäin motivoiva voima. *Ledgessä* ateistisen päähenkilön keskeinen menneisyyden kokemus on hänen tyttärensä yllättävä kuolema. *The Sunset Limited*issä ateistiprofessori ei mennyt katsomaan kuolevaa isäänsä, minkä hän tuo esiin keskustelussa. *The Most Hated Woman in America* ei juurikaan käsittele O’Hairin lapsuutta, mutta se velloo monimutkaisissa ja epätyypillisissä perhesuhteissa hänen vahvan kristillisistä vanhemmista myöhempien aikojen epätavallisiin perhejärjestelyihin, mutta elokuva ei korosta yhtä erityistä kipeää kokemusta. Myös televisiosarjoista löytyy esimerkkejä. *Dawson’s Creek*issä (1998–2003) Jen jäsentää kasvuansa vanhempiensa hylkäämiskokemuksen kautta: he lähettivät Jenin kasvamaan konservatiivisen ja kristityn isoäitinsä luokse. Hyväksikäyttävä isähahmo löytyy sarjasta *House*, *Bones*issa Brennantin vanhemmat katosivat hänen ollessa viisitoista (Scheidt 2021, 53) ja *After Life* keskittyy ateistiin, joka on menettänyt rakkaan vaimonsa.

On varmasti tavallista, että elokuvien hahmot rakennetaan yleisesti kiinnostaviksi ja syvämmiksi viittaamalla menneisyyden kipeisiin kokemuksiin, mutta ateistien representaatioissa tämän toistuvuus on silmiinpistävä. Vaikuttaa siltä, että menneitä kokemuksia käytetään selittämään hahmojen ateismi ikään kuin tavallinen ja traumaista vapaa elämä ehkäisisi ateismia, joskaan missään esimerkissä ei suoraan väitetä näin.

6. Ateistit ovat luonteeltaan jääräpäisiä ja heidän sosiaaliset taitonsa ovat rajallisia. Ateistit kuvataan usein vakaumukseltaan järkkymättömiksi, jääräpäisiksi, suvaitsemattomiksi, aggressiivisiksi tai ainakin kiistahakuisiksi, ahdasmielisiksi ja sosiaalisilta taidoiltaan rajoitetuiksi ihmisiksi. Tämä tulee esiin erityisesti kohtaamisissa uskonnollisten ihmisten kanssa. Selvimmin tämä stereotypia on esillä *The Most Hated Woman in America*ssa, jossa O’Hairin ura ateistina nojaa pitkälti hänen konflikteja kaihtamattomaan persoonaansa, yhdistettynä erikoiseen riippuvuuteen lapsistaan ja muista läheisistään. *Whatever Worksin* professori ei pyri haastamaan toisia, mutta sosiaalisten taitojensa puutteellisuuden vuoksi hän joutuu kiusallisiin tilanteisiin. Televisiosarjassa *After Life* päähahmo löytää itsensä toistuvasti hankalista sosiaalisista tilanteista, koska sietää huonosti toisten uskonnollisia kantoja ja pyrkii haastamaan ne aina kun mahdollista. *The Godless Girlin* Judy on ateismissaan järkkymätön elokuvan alkupuolella, vaikka hän muuttuu elokuvan jälkipuoliskolla. *Bonesin* and *Housen* ateistit ovat sosiaalisesti kömpelöitä hyperrationalisteja ja ihmisvihaajia, joiden omistautuminen tieteelle ikään kuin estää olemasta avoimia erilaisille tunneskaaloille ja toisten kokemusten empaattiselle ymmärtämiselle (Scheidt 2021, 54). Poikkeuksiakin on, esimerkiksi *Contactin* Eleanor, joka kuvataan empaattiseksi ja erilaisia näkökulmia hyvin ymmärtäväksi ihmiseksi.

7. Ateistit ovat tyypillisesti naimattomia valkoisia miehiä. Suurimmassa osassa tässä mainituissa elokuvissa päähahmo on sinkkumies. Selvin poikkeus on Darwin. Elokuvissa ylipäätään naimattomat hahmot ovat tyypillisiä, mutta ateismin osalta vaikuttaa siltä, että naimattomuus kytkeytyy edellä mainittuun kuvaukseen ateistien luonteesta. Ateistit kuvataan ihmisiksi, joiden empatian puute ja joustamattomuus hankaloittaa toimivassa parisuhteessa elämistä. Toki osa hahmoista päätyy romanttiseen suhteeseen ja jopa avioliittoon elokuvan aikana, mikä jälleen kerran heijastelee yleistä elokuvien tarinamallia. Tässä käsitellyistä ateistihahmoista kaikki ovat valkoisia ja useimmat miehiä. Muutamat naishahmot ovat hekin naimattomia. Tämä muistuttaa monin tavoin tilastojen ateisteja, mutta kriittisenä kysymyksenä voisi nostaa esiin sen, että jos ateistihahmo olisikin ei-valkoinen nainen, kuinka todennäköistä olisi muiden tässä eriteltyjen piirteiden seuraaminen mukana.

Mahdolliset kontribuutiot aikaisempaan tutkimuskeskusteluun

Miten sitten ateismin ja ateistien elokuvallisten representaatioiden tarkastelu kytkeytyy laajempiin tutkimuksellisiin teemoihin? Tähän kukin voi keksiä lisää mielekkäitä näkemyksiä, mutta nostan esiin kolme keskustelua.

1. Ateismin ja ateistien asema yhteiskunnassa ja elokuvallisten representaatioiden tuki. Yksi representaatiotutkimuksen toistuva kysymys koskee sitä, miten representaatiot vaikuttavat. Yleensä konkreettisia vaikutuksia ei pystytä todentamaan yksittäisten representaatioiden tai elokuvien osalta, mutta kuitenkin meta-analyysit osoittavat mediavälitteisten stereotyyppisten representaatioiden kielteisen vaikutuksen stereotypisoinnin kohteena oleviin ryhmiin (Appel & Weber 2021). Tällöin voidaan perustellusti olettaa, että toistuvat kielteiset ateismirepresentaatiot ovat osaltaan ylläpitämässä ateisteihin liitettyjä mielikuvia ja asenteita. Kun tiedetään, että kuvaukset ovat muuttuneet myönteisemmiksi 2000-luvulla, nähdään myös korrelaatio asenteiden muutoksessa. Kun ateismi on esillä enemmän eikä systemaattisesti kielteisessä muodossa vaan riittävän monimuotoisesti, kielteisten asenteiden voi olettaa laimenevan osiltaan juuri tästä syystä. Tässä mielessä elokuvat ja populaarikulttuurin representaatiot ylipäätään muokkaavat julkista mielipidettä, lisäävät tietoisuutta muuten katveeseen jäävistä ilmiöistä ja tarjoavat resursseja katsomusten ja elämäntapojen muodostumiseen (Partridge 2004, 124). Tämä avaa useita mahdollisia tutkimusaiheita elokuvan (ja populaarikulttuurin) kytköksestä ateismiin liitettyjen mielikuvien ja asenteiden muodostumiseen ja muuttumiseen sekä myös ateististen identiteettien rakentumiseen. Lisäksi elokuvissa nähtävissä oleva ajallinen muutos, mukaan lukien 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopun ja toisen alun määrällinen piikki aihetta melko myönteisesti käsittelevissä elokuvissa, antaa aiheen kysyä, mikä merkitys elokuvilla on yleisen ateismin ja uskonnottomuuden näkyvyyden ja myös kasvun kokonaisuudessa.

2. Uskontokategorian rakentuminen. Yksi paljon toistetuista jaotteluista uskonnon ja elokuvan tutkimuksessa koskee teologista, mytologista ja yhteiskunnallista (tai ideologista) näkökulmaa. Tätä jaottelua on kehitellyt Joel W. Martin ja Conrad E. Ostwalt (1995) ja Suomessa erityisesti Heikki Pesonen on esitellyt sitä (ks. esim. Pesonen ym. 2011, 31–35). Teologisessa näkökulmassa tarkastellaan ensisijaisesti opillisia ja tunnustuksellisia ulottuvuuksia; mytologisessa näkökulmassa elokuvaa tarkastellaan myyttisenä kerrontana, jossa toistetaan erilaisia myyttejä ja myyttirakenteita (esimerkiksi alkuperämyytti, maailmanloppumyytti, sankarimyytti) ja siten välitetään erilaisia katsomuksia tai merkityksellistäviä elementtejä; yhteiskunnallisessa tai

ideologisessa näkökulmassa keskitytään elokuvan yhteiskunnallisiin suhteisiin, joihin lukeutuvat myös erilaiset valta- ja alistussuhteet liittyen esimerkiksi luokkaan, sukupuoleen tai ihonväriin.

Viime vuosina esimerkiksi Tenzan Eaghll (2019) on korostanut, että vaikka yhteiskunnallinen tai ideologinen näkökulma on hänen mielestään teologista ja myyttistä merkittävämpi, siitä on puuttunut uskonnon kategorian rakentumista koskeva tutkimus. Yhteiskunnallinen näkökulma on ottanut uskonnon kategorian sellaisenaan, problematisoimatta sitä ja yksinkertaisesti tarkastellut, millaisia yhteiskunnallisia ulottuvuuksia elokuvien uskontokuvauksiin liittyy. Tällöin on kysytty esimerkiksi sitä, millaisia valtasuhteita uskontokuvaukset ylläpitävät ja joskus haastavat, mutta ei keskitytä siihen, miten uskonnon kategoria itsessään rakentuu osana elokuvaallisissa representaatioissa ilmeneviä yhteiskunnallisia valtasuhteita. Kansainvälisessä tutkimuksessa Eaghllin ja Kingin toimittama *Representing Religion in Film* (2022) pyrkii tuomaan tätä näkökulmaa laajemmin uskonnon ja elokuvan tutkimukseen.⁷

Ateismin ja ateistien tarkastelu tuo tähän yhden mahdollisen näkökulman, joka pohtii, miten ateismi rakentuu elokuvallisesti ja miten ateismiaiheisissa elokuvissa rakentuu uskonto. Jälkimmäiseen liittyen voidaan kysyä ensiksi, miten ateismia kuvatessa uskonto rakentuu usein virheellisiä tietoväittämiä koskevaksi autoritaariseksi järjestelmäksi ja toiseksi esimerkiksi verrata näitä uskontokonstruktiota toisten elokuvien uskontokonstruktiioihin. Toisin sanoen voitaisiin tutkia, rakentuuko uskonto ateismiaiheisissa elokuvissa toisin kuin esimerkiksi buddhalaisuutta tai katolista kirkkoa tematisoivissa elokuvissa. Näin voitaisiin lisätä vuorovai-
kutusta erilaisiin teemoihin ja aiheisiin keskittyvien tarkastelujen välillä ja välttää tutkimuskentän siiloutumista. Vielä tärkeämpää siiloutumisen välttämiseksi olisi se, että tutkimuskenttä voisi näin keskustella uskontotieteen yleisten teoreettis-metodologisten näkökulmien kanssa pitäen elokuvaa vain yhtenä kiinnostavana tutkimusmateriaalina, jonka avulla pohditaan uskontotieteen yleisiä kysymyksiä sen sijaan että keskusteltaisiin ensisijaisesti vain muiden uskontoa ja elokuvaa tarkastelevien kanssa.

3. Mediatisaatio. Uskonnon ja mediatisaation tutkimuksessa on keskitytty erilaisiin medioihin ammattilaisten uutistuotannosta maallikkojen sosiaaliseen mediaan ja populaarielokuvaan. Sen sijaan mediatisoitu ateismi on harvoin ollut osa tätä keskustelua. Ateismin elokuvallisten representaatioiden tarkastelu voisi tuoda tähän merkittävän lisäulottuvuuden. Ensinnäkin uskonnon ja elokuvan mediatisaatioon keskittyvä näkökulma on toistaiseksi painottanut, miten elokuvista ja televisiosarjoista voi muodostua uudenlaista kansanomaista uskonnollisuutta, joka ei ankkuroidu mihinkään vakiintuneeseen uskonnolliseen instituutioon. Näin ajatellen mediatisaatio heikentää edelleen institutionaalisten uskontojen asemaa, mutta avaa samalla uudenlaisia ”ruohonjuuritason” mahdollisuuksia uskonnollisille ilmauksille ja uskonnollisuuden uusille muodoille. Näitä näkemyksiä ovat tuoneet esiin muiden muassa Stig Hjarvard (2012; 2013, 78–102) teoreettisissa muotoiluissaan ja Line Nybro-Petersen (2012) tapaustutkimuksen avulla. Nämä pohdinnat ovat käytännössä sivuuttaneet ateismin tarkastelun. Eloku-
vallisten ateismirepresentaatioiden tutkimuksen avulla voidaan päätellä, että mediavälitteinen ateismi suosii viihteellistä, yksinkertaista ja osin stereotyyppistä uskontokritiikkiä ja täten nykypäivän luonnontiedettä popularisoiva ateismi on esillä enemmän kuin monet muut historiallisesti vaikutusvaltaiset ateismin muodot – esimerkiksi nietzscheläinen ja marxilainen ateismi

⁷ Oma artikkelini (Taira 2022) tuossa teoksessa käsittelee ateistisia dokumenttielokuvia, erityisesti ateistista näkökulmaa esille tuovaa teosta *Religulous*. En käsittele sitä tässä artikkelissa, koska keskityn puhtaammin fiktiivisiin teoksiin.

ovat harvoin esillä, eksistentiaalinen ateismi on hieman paremmin edustettuna. Toinen, ja tutkimuskeskustelujen muokkaamisen kannalta merkittävämpi puoli on se, että yleinen teesi uskonnon mediatisoitumisesta ehdottaa mediatisaation toimivan sekularisoivana tekijänä. Ateismiin liitettävien varausten ja epätoivottujen piirteiden osoittaminen elokuvissa, yhdistettynä maltillisen ja liberaalin uskonnollisuuden myönteisen puolen läsnäolon todentamiseen, näyttäisi, miten oletus mediatisaation yleisestä sekularisoivasta vaikutuksesta on ongelmallisempi kuin on oletettu. Ateismia ja ateisteja koskevat mediarepresentaatiot ovat toimineet pikemminkin yhtenä puskurina yleistä sekularisaatiokehitystä vastaan kuin sitä suoranaisesti edistävänä. Vähintään aihe tarjoaisi uudenlaisen materiaalin rikkaaseen mediatisaatiokeskusteluun, joka on ollut 2010-luvun merkittävimpiä kiistakysymyksiä uskonnon ja median tutkimuskentällä. Vaikka keskustelun muoto on muuttunut jonkin verran semiautonominen mediainstituutioiden merkityksestä uskonnolle ”kaikkiällisen” median sosiaalistavan roolin ja siten ”syvämediatisaation” tarkasteluun, ateismin tematisoinnille on edelleen tilaa.⁸

Lopuksi

Suomalaisessa melko monipuolisessa uskonnon ja elokuvan tutkimusperinteessä ateismista ei ole juurikaan kirjoitettu. Siinä mielessä tämä käsittely paikkaa tutkimuksellista aukkoa. Ateismia ja ateisteja käsittelevässä osiossa on ehdotettu, että elokuvien (ja televisio-ohjelmien) representaatiot eivät ole erityisen myönteisiä. Tähän tulee lisätä kaksi täsmennystä. Ensinnäkin 2000-luvun aineisto mahdollistaa toisentyyppisen argumentin, jonka mukaan fiktiiviset ateistit ovat yhä useammin myönteisemmin kuvattuja keskeishahmoja eli jonkinlaista ajallista muutosta on tapahtunut. Osin kyse on tietoisesta kampanjoinnista ja osin yhden yhteiskunnassa näkyväksi nousseeseen ilmiöön reagointia ilman sen suurempaa agendaa. Tosin myönteisemmätkin kuvaukset hyödyntävät ja toisinaan toistavat ateismiin liitettyjä stereotypioita. Toiseksi ateismiin liitetyt kielteisetkään puolet eivät estä yleisöjä pitämästä ateistisista hahmoista, mikäli kielteisiin puoliin yhdistyy myönteisiä, kuten älykkyys. Yksinkertaistetusti elokuvissa (ja televisio-ohjelmissakin) ateistit ovat muuttuneet yhteiskunnallisesta ongelmasta moniongelmaisiksi poikkeusyksilöiksi, joilla on myös tavoiteltavia piirteitä ja ominaisuuksia. Ylipäätään ateismia tematisoivat elokuvat (ja televisio-ohjelmat) ovat yleistyneet 2000-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Näissä kuvauksissa konservatiivinen uskonnollisuus kuvataan systemaattisesti kielteisesti, liberaali uskonnollisuus useammin melko myönteisesti kuin kielteisesti. Ateisteja ei kuvata erityisen myönteisesti kuin muutamissa ateismia tietoisesti edistämään pyrkivissä teoksissa, mutta ateismi ei ole myöskään demonisoitu tai patologisoitu kanta. Fiktiivinen ateisti on poikkeuksellinen: Päähahmot ovat useimmiten jollain tavalla poikkeuksellisia ollakseen kiinnostavia ja viihdyttäviä, mutta ateistien poikkeuksellisuus nojaa pitkälti vanhoihin ateismiin liitettyihin stereotypioihin, joista osa on myönteisiä, osa kielteisiä.

Artikkelissa on myös ehdotettu, että pelkän kohdennuksen lisäksi tutkimuksessa tulisi pohtia, millaisiin tieteenalan (tai sen osan) yleisempiin keskusteluihin se tuo jotain olennaista. Ateismin ja ateistien tarkastelu elokuvissa tarjoaakin mahdollisia avauksia laajempiin tutkimuksellisiin keskusteluihin. Olen nostanut esiin kolme esimerkkiä: representaatioiden vaikutuksen

⁸ Syvämediatisaatio keskittyy sosiaalisen todellisuuden yhä vahvempaan mediavälitteiseen rakentumiseen. Siksi sen prototyyppinen tutkimuskohde ei ole mediasisällöt tai -representaatiot vaan arjen mediakäyttö sekä medioiden kyky läpäistä instituutiota. Tätä edustaa esimerkiksi Andreas Hepp (2020), kun taas tässä mainitun Stig Hjarvardin institutionaalinen näkökulma painottaa enemmän mediainstituution valtaa muiden instituutioiden yli. Hjarvard tarjoaa selkeämmin hypoteeseja uskontoa (ja ateismia) koskevien mediasisältöjen ja -representaatioiden tarkasteluun, joten siksi nostan sen tässä esimerkiksi olennaisesta keskusteluyhteydestä.

asenteisiin, uskontokategorioiden rakentumisen ja mediatisaation suhteen uskontoon. En ajattele listan olevan tyhjentävä enkä väitä, että juuri nämä ovat kaikkein tärkeimmät. Ne ovat vain virikkeellisiä esimerkkejä siitä, miten tarkkaan rajattua kiinnostuksen kohdetta ("elokuvien ateismirepresentaatiot") voidaan ajatella esimerkkinä jostain yleisemmästä tutkimuksellisesta keskustelusta.⁹ Näin aineistomme – ovat ne sitten ateismiin keskittyviä elokuvia, uskontoa käsitteleviä elokuvia tai oikeastaan mitä tahansa – ovat olennaisia juuri siinä, miten onnistumme tuomaan löydökset osaksi yleisempiä keskusteluja, aivan kuten Jonathan Z. Smith (1982, xi) hahmotteli yksittäisten uskontotieteilijöitä kiinnostavien aineistojen merkitystä yli 40 vuotta sitten.

Lähteet

Analyysiin sisällytetyt elokuvat

Agora (2009, Alejandro Amenábar, Espanja)
Contact / Ensimmäinen yhteys (1997, Robert Zemeckis, Yhdysvallat)
Creation (2009, Jon Amiel, Iso-Britannia)
Crimes and Misdemeanors / Rikoksia ja rikkomuksia (1989, Woody Allen, Yhdysvallat)
Godless Girl (The) (1928, Cecil B. DeMille, Yhdysvallat)
Inherit the Wind / Joka tuulee kylvää (1960, Stanley Kramer, Yhdysvallat)
Invention of Lying (The) / Valehtelemisen sietämätön keveys (2009, Ricky Gervais & Matthew Robison, Iso-Britannia/Yhdysvallat)
Ledge (The) (2011, Matthew Chapman, Yhdysvallat)
Man from Earth (The) (2007, Richard Schenkman, Yhdysvallat)
Most Hated Woman in America (The) (2017, Tommy O'Haver, Yhdysvallat)
Philomena (2013, Stephen Frears, Iso-Britannia)
Salvation Boulevard (2011, George Ratliff, Yhdysvallat)
Seventh Seal (The) / Seitsemäs sinetti (1957, Ingmar Bergman, Ruotsi)
Sunset Limited (2011, Tommy Lee Jones, Yhdysvallat)
Whatever Works (2009, Woody Allen, Yhdysvallat)

Analyysissa mainitut televisiosarjat

After Life (2019–2022, Iso-Britannia)
The Big Bang Theory / Rillit haurussa (2017–2019, Yhdysvallat)
Bones (2005–2017, Yhdysvallat)
Community / Paluu pulpettiin (2009–2014, Yhdysvallat)
Dawson's Creek (1998–2003, Yhdysvallat)
Dexter (2006–2013, Yhdysvallat)
Fleabag (2016–2019, Iso-Britannia)
House M. D. / House (2004–2012, Yhdysvallat)
Nobody Wants This (2024–, Yhdysvallat)
Orange Is the New Black (2013–2019, Yhdysvallat)

⁹ Omalta osaltani pyrin toteuttamaan tätä artikkelissani Bond-elokuvista. Tulkitsemalla Bond-elokuvasarjaa uskontolinssin läpi argumentoin, että Bond-elokuvasarja toistaa useita lännen ja ei-lännen hierarkkista erottelua tuottavia ja ylläpitäviä representaatioita, ja siten jatkaa uskontorepresentaatioillaan kolonialistista diskurssia (Taira 2019).

Raised by Wolves (2020–2022, Yhdysvallat)
Scrubs / Tuho-osasto (2001–2010, Yhdysvallat)
True Detective (2014–, Yhdysvallat)
Young Sheldon (2017–2024, Yhdysvallat)

Kirjallisuus

Alho, Olli

1988 *Maailmankaikkeuden vartiomies. Elokuvaesheitä 1970–1977*. Helsinki: Suomen elokuva-arkisto.

Appel, Markus & Silvana Weber

2021 Do Mass Mediated Stereotypes Harm Members of Negatively Stereotyped Groups? A Meta-Analytical Review on Media-Generated Stereotype Threat and Stereotype Lift. *Communication Research* 48(2): 151–179.

Baker, Paul & Sibonile Ellece

2011 *Key Terms in Discourse Analysis*. London: Continuum.

Barnett, Christopher R.

2021 Film and Television. – Stephen Bullivant & Michael Ruse (toim.), *The Cambridge History of Atheism*, 740–759. Cambridge: Cambridge University Press.

Biano, Ilaria

2023 "To Me Religion is like Paul Rudd": Popularising Secularities and Nonreligion in Contemporary US Seriality. *Journal of Religion, Media and Digital Culture* 12(1): 76–96.

Bird, S. Elizabeth

2009 True Believers and Atheists Need Not Apply: Faith and Mainstream Television Drama. – Diane Winston (toim.), *Small Screen, Big Picture: Television and Lived Religion*, 17–41. Waco: Baylor University Press.

Blizek, William L.

2013 Using Movies to Critique Religion. – William L. Blizek (toim.), *The Bloomsbury Companion to Religion and Film*, 39–48. London: Bloomsbury.

Bullivant, Stephen

2022 *Nonverts: The Making of Ex-Christian America*. Oxford: Oxford University Press.

Cotter, Christopher R.

2020 The Good, the Bad, and the Non-Religion: The Good/Bad Rhetoric in Non-Religion Studies. – Leslie Dorrough Smith, Steffen Führding & Adrian Hermann (toim.), *Hijacked: A Critical Treatment of the Public Rhetoric of Good and Bad Religion*, 154–168. Sheffield: Equinox.

Eaghll, Tenzan

2019 Ideological Blindspot in the Academic Study of Religion and Film. *Method and Theory in the Study of Religion* 31(4–5): 416–445.

Eaghl, Tenzan & Rebekka King (toim.)

2022 *Representing Religion in Film*. London: Bloomsbury.

Flood, Gavin

1999 *Beyond Phenomenology: Rethinking the Study of Religion*. London: Cassell.

Hall, Stuart

2013 The Work of Representation. – Stuart Hall, Jessica Evans & Sean Nixon (toim.), *Representation*. London: Sage/Open University Press, 1–59.

Hepp, Andreas

2020 *Deep Mediatization*. London: Routledge.

Hjarvard, Stig

2012 Three Forms of Mediatized Religion: Changing the Public Face of Religion. – Stig Hjarvard & Mia Lövheim (toim.), *Mediatization and Religion: Nordic Perspectives*, 21–44. Gothenburg: Nordicom.

Hjarvard, Stig

2013 *The Mediatization of Culture and Society*. London: Routledge.

Lofton, Kathryn

2023 Observational Secular: Religion in Documentary Film in the United States. – Mark Cauchi (toim.), *Cinema and Secularism*, 182–206. London: Bloomsbury.

Martin, Joel & Conrad E. Ostwalt Jr (toim.)

1995 *Screening the Sacred: Religion, Myth, and Ideology in Popular American Film*. London: Routledge.

Nybro-Petersen, Line

2012 Danish *Twilight* Fandom: Transformative Processes of Religion. – Stig Hjarvard & Mia Lövheim (toim.), *Mediatization and Religion: Nordic Perspectives*, 163–182. Gothenburg: Nordicom.

Paloheimo, Matti

1979 *Uskonto elokuvassa*. Helsinki: Kirjapaja.

Partridge, Christopher

2004 *The Re-Enchantment of the West, Volume 1: Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture and Occulture*. London: T&T Clark.

Pellinen, Elisabeth & Heikki Pesonen

2013 Vain puhtaalla sydämellä voi nähdä luonnon syvimmän olemuksen. Luonnon rituaalinen puhtaus ja ihmisen luontosuhde Hayao Miyazakin elokuvissa. *Uskonnontutkija* 2(1). <https://journal.fi/uskonnontutkija/article/view/64463>

Pesonen, Heikki

2010 Mad Sisters and Evil Mothers: Representations of Nuns and Convents in Western Films. – Riku Hämäläinen, Heikki Pesonen, Mari Rahkala & Tuula Sakaranaho (toim.), *Pilgrimage of Life: Studies in Honour of Professor René Gothóni*, 385–399. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

Pesonen, Heikki

2020a Ufoelokuvat ja maailmanloppu. – Jaakko Närvä & Jussi Sohlberg (toim.), *Arvoituksia avaruudesta. Näkökulmia ufouskomuksiin*, 218–236. Helsinki: Gaudeamus.

Pesonen, Heikki

2020b Ydinsodan kauhuista nopeutettuun ilmastonmuutokseen. Ekoapokalypsin kuvittelua länsimaisessa elokuvassa. – Aila Viholainen, Jaana Kouri & Tiina Mahlamäki (toim.), *Kuvittelu ja uskonto. Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*, 254–278. Helsinki: SKS.

Pesonen, Heikki

2023 Näkökulmia uskonnon ja populaarikulttuurin tutkimukseen. – Susanna Asikainen & Marika Pulkkinen (toim.), *Raamattu ja populaarikulttuuri*, 29–57. Helsinki: Suomen eksegeettinen seura.

Pesonen, Heikki, Elina Lehtinen & Nelli Myllärniemi

2011 Kuinka tutkia uskontoa elokuvassa? Lähtökohtia, periaatteita ja näkökulmia. – Heikki Pesonen, Elina Lehtinen & Nelli Myllärniemi & Minja Blom (toim.), *Elokuva uskonnon peilinä. Uskontotieteellisiä tarkennuksia länsimaiseen populaarielokuvaan*, 10–44. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotiede.

Pesonen, Heikki, Elina Lehtinen, Nelli Myllärniemi & Minja Blom (toim.)

2011 *Elokuva uskonnon peilinä. Uskontotieteellisiä tarkennuksia länsimaiseen populaarielokuvaan*. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotiede.

Pesonen, Heikki & Heidi Rautalahti

2020 Populaarikulttuuri. – Heikki Pesonen & Tuula Sakaranaho (toim.), *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*, 242–252. Helsinki: Gaudeamus.

Pickering, Michael

2001 *Stereotyping: The Politics of Representation*. New York: Palgrave.

Power, Nina

2013 Film. – Stephen Bullivant & Michael Ruse (eds) *The Oxford Handbook of Atheism*, 727–734. Oxford: Oxford University Press.

Scheidt, Hannah K.

2021 *Practicing Atheism: Culture, Media, and Ritual in the Contemporary Atheist Network*. Oxford: Oxford University Press.

Seppälä, Olli & Marko Latvanen

1996 *Vapahtajia valkokankaalla. Jeesus-hahmo elokuvassa*. Helsinki: Kirjapaja.

Sixsmith, Martin

2014 Philomena: The Real-Life Story Behind the Film. *The Standard*, 10 January 2014. <https://www.standard.co.uk/lifestyle/philomena-the-reallife-story-behind-the-film-9047093.html>

Sjö, Sofia

2011a Kielletty maailma. Seksualisuus, vapaus ja uskonto kahdessa pohjoismaisessa elokuvassa. – Heikki Pesonen, Elina Lehtinen, Nelli Myllärniemi & Minja Blom (toim.), *Elokuva uskonnon peilinä. Uskontotieteellisiä tarkennuksia länsimaiseen populaarielokuvaan*, 138–153. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotiede.

Sjö, Sofia

2011b. Sukupuoli ja messiasmyytti science fiction -elokuvissa. – Heikki Pesonen, Elina Lehtinen, Nelli Myllärniemi & Minja Blom (toim.), *Elokuva uskonnon peilinä. Uskontotieteellisiä tarkennuksia länsimaiseen populaarielokuvaan*, 174–190. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotiede.

Sjö, Sofia

2013 Paha uskonto. Uskonnollinen problematiikka suomalaisissa elokuvissa. *Media ja viestintä* 36(2): 99–108

Sjö, Sofia

2023 Naiseus, messiasmyytti ja Raamattu tieteiselokuvien ja -televisiosarjojen maailmassa. – Susanna Asikainen & Marika Pulkkinen (toim.), *Raamattu ja populaarikulttuuri*, 211–234. Helsinki: Suomen eksegeettinen seura.

Slack, Jennifer Daryl

1996 The Theory and Method of Articulation. – David Morley & Kuan-Hsing Chen (toim.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. London: Routledge, 112–127.

Smith, Jonathan Z.

1982 *Imagining Religion: From Babylon to Jonestown*. Chicago: The University of Chicago Press.

Taira, Teemu

2006 *Notkea uskonto*. Turku: Eetos.

Taira, Teemu

2012 New Atheism as Identity Politics. – Mathew Guest & Elisabeth Arweck (toim.), *Religion and Knowledge: Sociological Perspectives*, 97–113. Farnham: Ashgate.

Taira, Teemu

2019 Reading Bond Films through the Lens of "Religion": Discourse of "the West and the Rest". *Journal for Religion, Film and Media* 5(2): 119–139.

Taira, Teemu

2022 Atheistic Documentaries and the Critique of Religion in Bill Maher's *Religulous*. – Tenzan Eaghll & Rebekka King (toim.), *Representing Religion in Film*, 27–39. London: Bloomsbury.

Taira, Teemu

2025 Representing Atheism in Films. – Ryszard Bobrowicz, Emil Hilton Saggau & Jonas Otterbeck (toim.), *The Signs of the Times: The Intersection Between Popular Culture and Political Theology*, 109–136. London: Palgrave.

Walsh, Steve

2011 New Atheist Movie ‘The Ledge’ Evangelizes Godlessness. *CNN Belief Blog*. 8 July 2011. <https://web.archive.org/web/20110709204330/http://religion.blogs.cnn.com/2011/07/08/new-atheist-movie-the-ledge-evangelizes-godlessness/>

Wolff, Richard

2010 *The Church on TV: Portrayals of Priests and Nuns on American Television Series*. New York: Continuum.

Teemu Taira on uskontotieteen vanhempi yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.